

"IQTISODIY TAHLILDA DAROMAD XARAJATLARNING XISOBGA OLISH"

Teshaboyev Jamshidbek Quدراتillaevich

Buxgalteriya xisobi va bank ishi kafedrası assistenti Andijon Iqtisodiyot Va Qurilish Institute

Annotatsiy: Ushbu maqolada bozor munosabatlariga asoslangan erkin iqtisodiyot sharoitida korxonada iqtisodiy tahlilni tashkillashtirish, unda qo'llaniladigan usullar, korxonada iqtisodiy va moliyaviy salohiyati, asosiy va aylanma mablag'lar, nomoddiy aktivlar, mehnat salohiyati, pul mablag'lari oqimi, ishlab chiqarilgan va sotilgan mahsulotlar hajmi, iqtisodiy va moliyaviy mustahkamlik, moliyaviy barqarorlik va iqtisodiy tahlillar haqida qisqacha so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Buxgalteriya, bankrotlik, iqtisodiy tahlil, jamiyat, inson, iqtisodiyot, korxonada, xo'jalik faoliyati.

O'zbekistonda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning pirovard maqsadi iqtisodiyotni erkinlashtirish orqali aholiga erkin va farovon hayotni ta'minlashdan iboratdir. Iqtisodiyotni erkinlashtirish, o'z navbatida, o'ziga mos iqtisodiy dastaklarni yaratishni taqozo qiladi. Shu tufayli, hozirgi paytda mamlakatimizda erkin iqtisodiyotning qonuniy asoslari yaratildi va yaratilmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasining «Buxgalteriya hisobi to'g'risida», «Auditorlik faoliyati to'g'risida», «Bankrotlik to'g'risida»gi Qonunlari qabul qilindi. Buxgalteriya hisobi va auditning jahon standartlariga asoslangan milliy andozalari ishlab chiqilib, amaliyotga joriy qilinyapti. Bu esa o'z navbatida har bir xo'jalik yurituvchi subyektlar (korxonalar)ning mustaqil faoliyat ko'rsatishini ta'minlash imkonini berayotir.

Iqtisodiy tahlil bo'yicha yirik maktablar jumlasiga, Moskvadagi M.I.Bakanov, S.K.Tatur va A.D.Sheremet kabi olimlar yaratgan maktablarni, Belorussiyada L.I.Kravchenko va V.I.Strajev maktabini, Ukrainada I.I.Karakoz va V.I.Samborskiy rahbarligidagi maktabni, O'zbekistonda I.T.Abdukarimov rahbarligidagi maktablarni misol keltirish mumkin. Ammo shuni e'tirof etish kerakki, oldingi paytda iqtisodiy tahlilning barcha maktablarida uning obyekti va maqsadi bir xil bo'lib, asosan, rejani asoslash hamda uning bajarilishini nazorat qilishdan iborat bo'lgan bo'lsa, endilikda iqtisodiy tahlilning obyekti, maqsadi va vazifalari ham tubdan o'zgardi. Negaki, mustaqillik yo'liga o'tgan har bir mamlakat o'ziga xos taraqqiyot yo'lini tanlab oldi, bu borada qonun va me'yoriy hujjatlarga ega bo'ldi. Jamiyatda sodir bo'lgan bu o'zgarishlar har bir mamlakatga o'ziga xos iqtisodiy tahlil fanini yaratishni taqozo qiladi. Mustaqil O'zbekiston ham bu holatdan mustasno emas.

Ishlab chiqarish kuchlarining ishlab chiqarish munosabatlariga muvofiq kelishi jamiyat taraqqiyotining asosiy omilidir. Inson — bu birinchidan, ishlab chiqarish kuchlarining tarkibiy qismi bo'lsa, ikkinchidan esa, ishlab chiqarish munosabatlarining jonli subyekti hamdir. Odamzotdagi shu ikki xislat, bu ikki iqtisodiy kategoriyalarning bir-biriga muvofiq bo'lishida bog'lovchi ko'priklar vazifasini bajaradi. Ana shu ikki jarayonda ham inson o'z mehnati bilan ishtirok etadi. Shaxs salohiyati haqiqatda juda ko'p qirrali. Uning m

ehnat qilish qobiliyati, ya'ni m ehnat salohiyati o'rganilayotgan muammoning bir qismi, xolos.

Statistik m a'lum otlarga qaraganda, hozir O 'zbekiston aholisining 50,4 % yoki 12,3 millioni mehnatga qobiliyatli yoshda. Mehnatga qobiliyatli aholidan 8,9 millioni iqtisodiyotda ish bilan band. Ayni paytda O'zbekistonda barcha aholining 36,0 % mehnatga layoqatli aholining 72,4 % ish bilan ta'minlangan. O'zbekistonda butun ishlayotgan aholining 46,5 % yoki 3,8 million nafari qishloq xo'jaligida band/ Sho'rolar davrida qishloq aholisini shaharga ko'chirib, ulami sanoatga, industrial mehnatga jalb qilinar edi. Endi vaziyat butunlay o'zgardi. Bu muammoga butunlay mazmun jihatdan yangicha yondashishni talab qilmoqda. Endilikda bu maqsadga sanoatni qishloqqa ko'chirish evaziga erishish mumkin. Bu esa o'z navbatida qishloqda qayta ishlaydigan kichik korxonalar, xizmat sohasi bilan shug'ullanadigan yangi xo'jalik subyektlarini ochishni talab qiladi.

Qishloqda iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish faqat unga sanoatni ko'chirish bilan cheklanib qolmaydi. Ammo hozir aholining uchdan bir qismi hamon tabiiy gaz va toza ichimlik suvi bilan ta'minlanmagan. Bular qishloqda sanoat va xizmat sohasini rivojlantirishga obyektiv to'siq bo'lishi mumkin. Shu tufayli bu sohani rivojlantirish chora-tadbirlarini ishlab chiqish, tegishli kapital qo'yilmalarni axtarib topish lozim. Shundagina qishloqda xizmat sohasini tubdan o'zgartirib, sifat jihatidan yangi pog'onaga ko'tarish mumkin.

Mamlakatimizda qishloq aholisining turmush darajasini keskin oshirish lozim. Qachonki, aholining daromadi kundalik ehtiyojidan ortib qolsa, u qo'shimcha pulli xizmatdan foydalanadi. Ammo bunga erishish uchun qishloqda boshlangan islohotlarni yanada chuqurlashtirishni izchil davom ettirish lozim. Qishloq joylarda mehnat salohiyatidan foydalanishning samaradorligini oshirish zarurati yana shundan kelib chiqadiki, ya'ni ishlaydigan bir xodimga 2,7 ishlamaydigan aholi to'g'ri kelsa, qishloqda bu ko'rsatkich 3,6 kishini tashkil qiladi. Qishloqda oila daromadi ham shunga mos ravishda tenglashtiriladigan bo'lsa, qishloq mehnatkashining oila daromadi, respublikaning o'rtacha daromadidan 33,3 % ko'p bo'lishi kerak edi. Ammo hozir buning teskarisi. Bu holat kelajakda ham saqlanib qolmasligi uchun qishloqda aholining ish bilan bandlik darajasini keskin ko'tarish lozim. Ish bilan bandlik darajasi ta'kidlanganidek, respublikamizda aholining 36,1 %ni tashkil qilgan bir paytda, bu ko'rsatkich qishloqda 28,1 %ni tashkil qiladi. Demak, bolalar va qariyalar soni qishloq joylarida hamon aholining asosiy qismini tashkil qiladi.

Taraqqiyotning hozirgi bosqichida O 'zbekistonga ilg'or texnologiyani joriy qilish, qo'shma korxonalar ochish chetdan sarmoya kiritish evaziga amalga oshmoqda. Kelajakda o'zimizda texnologiya yaratadigan texnologiyani barpo qilishimiz lozim. Shunda biz XXI asrda o'z salohiyatimizga, jahon bozorida o'z o'mimizga ega bo'lamiz. XXI asr tom ma'noda O 'zbekiston asri bo'ladi. Rejali iqtisodiyot sharoitida iqtisodiy tahlilni tashkil qilish tizimi yaratilgan bo'lib, asosan, rejaning bajarilishi va unga ta'sir qiluvchi omillarni davlat nuqtayi nazaridan ko'rib chiqiladi. Endilikda esa tahlilning mazmuni, shakli va o'tkazish usullari o'zgardi. Hozir tahlil, eng awalo, mulkdor tomonidan o'tkazilib, uning manfaatiga xizmat

qiladi. Bu yerda mehnat jamoasi va davlat manfaatlarining uyg'unligi ta'minlanishi lozim. Shu nuqtayi nazardan tahlilni yangi talabga mos holda shakllantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Iqtisodiy tahlilda korxonalar rahbari yoki menejeri ishlab chiqarishni batafsil o'rganishi lozim. Buning uchun ko'rsatkichlar tizimidan foydalaniladi. Shu maqsadda iqtisodiy tahlilda o'rganiladigan ko'rsatkichlarning asosiy guruhlarini keltiriladi. Iqtisodiy tahlilni qanday ketma-ketlikda, ya'ni bosqichda amalga oshirish ham uning samaradorligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Iqtisodiyotni erkinlashtirish jarayoni, bozor mexanizmining takomillashishi, islohotlarning tobora chuqurlashib borishi har bir iqtisodiy jarayonni chuqur tahlil qilishni taqozo qilmoqda. Chunki mulkdor iqtisodiy jarayonda asosiy subyekt sifatida ishtirok etadi. U o'z mulkining ko'payishidan, ko'proq foyda olishdan manfaatdor. Bunga o'z-o'zidan erishib bo'lmaydi. Buning uchun tadbirkorlik va aql bilan ish ko'rish lozim.

Ko'rinib turibdiki, iqtisodiy jarayonning, ya'ni korxonalar yoki boshqa xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyati natijasidan kim manfaatdor bo'lsa, u mazkur subyekt faoliyatini o'rganishga, tahlil qilishga qiziqadi. Shunday qilib, iqtisodiy tahlil investorlarga, hamkorlarga, birlashmalarga, uyushmalarga, sug'urta, bank, moliya idoralariga kerak.

Iqtisodiyotni erkiniyashtirish sharoitida iqtisodiy tahlil bilan korxonadagi barcha mutaxassislar shug'ullanadi. Ammo hammasi ham korxonalar to'g'risida batafsil axborotga ega emas. Hamma o'zi bajarayotgan u yoki bu soha bo'yicha axborot bilan ta'minlangan. Shu jihatdan hamma o'z sohasini muntazam tahlil qilib boradi. Lekin shuni e'tirof etish kerakki, xo'jalik faoliyati to'g'risida butun faoliyatni o'zida jamlagan axborotlar buxgalteriyada to'planadi va qayta ishlanadi. Shu tufayli korxonaning kompleks iqtisodiy tahlili bilan buxgalteriya xodimlari, bevosita bosh buxgalter shug'ullanadi. Chunki unda korxonaning xo'jalik faoliyatini ifodalovchi barcha ko'rsatkichlari mavjud. Ular moliyaviy hisobotlarda o'z aksini topadi. Iqtisodiy tahlil uchun asosiy ma'lumot manbai bo'lib, moliyaviy hisobotda ifoda etilgan ko'rsatkichlar hisoblanadi. Ularning kompleks tahlili bilan bosh buxgalterlar shug'ullanadi. Alohida sohalar bo'yicha tahlil kimga kerak bo'lsa, o'shalar shug'ullanadi.

Korxonalar xo'jalik faoliyatini chuqur o'rganish uchun ko'rsatkichlar tizimidan foydalaniladi. Bularga quyidagilarni kiritish mumkin:

- korxonalarining tashkiliy-texnik holatini ifodalovchi ko'rsatkichlar;
- ishlab chiqarish va sotish bilan bog'liq ko'rsatkichlar;
- moliyaviy natijalar bilan bog'liq ko'rsatkichlar;
- korxonaning iqtisodiy salohiyati bilan bog'liq ko'rsatkichlar;
- korxonaning moliyaviy salohiyati bilan bog'liq ko'rsatkichlar;
- korxonaning to'lovga qodirlik darajasini ifodalovchi ko'rsatkichlar;
- korxonaning moliyaviy barqarorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar;
- korxonaning mustaqilligini ifodalovchi ko'rsatkichlar;
- korxonaning iqtisodiy nochorligi bilan bog'liq ko'rsatkichlar;
- korxonaning faolligini ifodalovchi ko'rsatkichlar.

Korxonaning tashkiliy-texnik holatini ifodalovchi ko'rsatkichlarga uning tashkiliy holati, texnik ta'minot darajasi va ishlab chiqarish jarayonining texnologik holatini ifodalovchi ko'rsatkichlar kiradi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak Iqtisodiyotning erkinlashtirilishi, islohotlar chuqurlashuvi korxonalar o'rtasida erkin raqobat muhitini tug'dirmoqda. Bu esa o'z navbatida korxonalar xo'jalik faoliyatini tezkor tarzda kundalik natijalarni o'rganib borishni taqozo qiladi. Hisob-kitoblarga kompyuterlarni qo'llash natijasida ish kuni oxirida xo'jalik faoliyatining kunlik natijasi qanday bo'lganligini aniqlash mumkin. Bu esa yutuq va kamchiliklarni juda tez anglashga, kamchiliklarni bartaraf qilishga asos bo'ladi. Tahlilning ushbu shakli boshqaruvni tezkor ravishda amalga oshirish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. В.И.Абдукаримов. Вопросы оценки эффективности многоотраслевой хозяйственной деятельности потребительской кооперации в условиях АСАД. Т., «Мехмат», 1990.

2. R.A.Abdullayev va boshqalar. Iqtisodiy axborotlarni EHMda ishlashni avtomatlashtirish. Т., « O 'qituvchi», 1990.

3. E. Akromov. Korxonaning moliyaviy holati tahlili. Т., «Moliya», 2003. Y.Abdullayev va boshqalar. Iqtisodiy tahlil: 100 savol va javob. Т., «Mehnat», 2001.

4. Е.Абдуллаев. Перестройка хозяйственного механизма. Вопросы и ответы. Т., «Мехнат», 1989.

5. Y.Abdullayev. Statistikaning umumiy nazariyasi. Т., « O 'qituvchi», 1993.

6. Y.Abdullayev. Statistikaning umumiy nazariyasi. Testlar. Т., « O 'qituvchi», 1996.

7. Y.Abdullayev. Bozor iqtisodiyoti asoslari: 100 savol va javob. Т., «Mehnat», 1997.

8. Y.Abdullayev. Makroiqtisodiy statistika. 100 savol va javob. Т., «Mehnat», 1998